

İŞ YAŞAMINDA CİNSİYETÇİLİĞİN KÖKENLERİ:

Zuhal YENİÇERİ

Yrd. Doç. Dr. Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

LİLİTH, LUCY VE ARDI

Kadının toplumdaki yerini incelemek ve kadın-erkek eşitliği tartışmasına mercek tutmak için çeşitli bakış açılarına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, söz konusu konuya ya da soruna psikoloji, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi gibi çeşitli disiplinlerin yine çeşitli bakış açılarıyla yaklaştıkları görülmektedir. Ancak, söz konusu tartışmanın varlığının sebebi olan kaynakları değerlendirebilmek için belki de işe en baştan başlamak gerekir. Kadının günümüzde toplumdaki, daha özel anlamda kamusal alandaki yerine işaret eden geçmiş kaynaklar düşünöldüğünde ise ele alınabilecek en temel çıkış noktasının insanın, dolayısıyla kadın ve erkeğin, yaratılışı olduğu söylenebilir. İnsanın (kadının ve erkeğin) yaratılışına dair söz etmek gerektiğinde ise yararlanılabilecek iki temel kaynak vardır. Bunlardan ilki temel dini öğretiler iken, diğeri ise evrimsel yaklaşımlardır. Bu makalenin amacı, temel dini öğretilerden ve evrimsel yaklaşımlardan yola çıkarak, kadının özellikle endüstrileşmiş modern toplumdaki dezavantajlı statüsünü genel olarak değerlendirmektir.

Dini Mitlerde Unutulan İlk Kadın Lilith

Dini öğretiler temel alındığında, genel inanışa göre Adem ilk insan (erkek) ve Havva da Adem'in kaburga kemiğinden onun karısı olarak Tanrı tarafından yaratılmıştır. Bu temel inanç doğrultusunda Adem ilk erkek ve Havva da onun ilk eşidir ve buradan yola çıkarak Adem'in ilk erkek, Havva'nın ise Adem'den yaratılan ilk kadın olduğu söylenebilir. Ancak, İncil'in İbranice versiyonları incelendiğinde, Havva'nın Adem'in ilk eşi olmadığı ve Havva'dan önce yaratılan başka bir kadın olduğu belirtilmektedir (1). İbrani inancındaki Ben Sira mitine göre Tanrı tarafından yaratılan bu

ilk kadın Lilith'dir. Bu inanca göre Tanrı, Adem ve Lilith'i eş zamanda, birbirine eş olarak ve kendi suretinden yaratmıştır. Cennetin bahçesinde yaşayan Adem ve Lilith bir tartışma yaşarlar; bu tartışmanın sebebi Adem'in Lilith'e karşı üstün olduğunu ileri sürmesidir. Lilith, Adem'in bu iddiasını kabul etmez ve Adem'e eşit yaratıldıklarını ve birinin diğerinden daha üstün olmadığını hatırlatarak Adem'i terk eder ve yeryüzüne iner. Lilith'in gitmesinin ardından yalnız kalan ve üzülen Adem, Tanrı'ya Lilith'i geri getirmesi için dua eder. Yine bu mite göre, Tanrı meleklerini görevlendirir ve görevlendirilen bu melekler Lilith'in yanına giderek Adem'in yanına dönmesini ve bunun Tanrı'nın buyruğu olduğunu iletirler (1).

Ancak Lilith hala çok kızgındır ve Adem'in kendisini Lilith'den daha üstün görmesine boyun eğmez ve Tanrı'nın cennetin bahçesine yani Adem'in yanına geri dönmesine yönelik emrine itaat etmez. Tanrı'nın emrine karşı gelmek pahasına da olsa Adem'den daha alt bir statüde yer almayı kabul etmeyen Lilith lanetlenir. Daha sonra, Havva, yalnız kalan Adem'in karısı olması için onun kaburga kemiğinden yaratılır (1). Söz konusu mitte, cennetin bahçesindeyken Adem ve Havva'yı yasaklanmış meyveyi yemeleri için kandıran ve dini öğretilerin tasvir edildiği resimlerde bazen sadece yılan bazen de üst kısmı insan ve alt kısmı yılan olarak betimlenen (elindeki elmayı uzatan) canlının Lilith olduğu söylenmektedir. Bu tasvir, bilinen birçok resimde olduğu gibi katedral ve kilise gibi dini olarak kutsal kabul edilen yapılarda da görölmektedir. Örneğin, Lilith'i, Fransa'nın başkenti Paris'te yer alan ve Hristiyanlar için değerli yapılardan biri olan Notre Dame Katedrali'nin Batı cephesindeki üç büyük kapıdan birinde benzer bir betimleme ile görmek mümkündür.

İncil'in İbranice versiyonunda, Tanrı hem kadın hem de erkek özellikleri ile anlatılırken; daha sonraki versiyonlarında bu androjen Tanrının, erkek Tanrı ile değiştirildiği ileri sürülmektedir (1). Eski İbrani inancındaki bu mitte Tanrı'ya bir cinsiyet atfedilmezken, daha sonraki dönemlerde Tanrı'nın hep erkek olarak tasvir edildiği görülmektedir. Örneğin, Vatikan'da Sistina Şapel'inin tavanında yer alan ve Michelangelo'nun ünlü eseri "Adem'in Yaradılışı"nda, parmağının ucuyla Adem'in parmağına dokunan Tanrı erkek olarak resmedilmiştir.

Ben Sira mitine göre ilk kadın olan ve Adem'le eş zamanda ve eşit olarak yaratılan Lilith, birçok feminist akımın da sembollerinden biri olmuştur. Ancak yaygın olarak bilinen ve inanılan, Adem'in ilk eşinin Havva olduğudur ve bu genel inanış, erkeğin kadın karşısındaki üstünlüğü görüşünü besleyen ve ataerkil sistemin her defasında kendisini sürdürmesine zemin sağlayan kaynaklardan biri olmuştur. Tanrı'nın erkek olarak tanımlanması da, bu ataerkil yapının en büyük yapıtaşlarından biridir (2).

Kültürün önemli bir bileşeni olan dini öğretiler, en temel varoluşsal sorulara yanıt vermeleri ve hayatta anlam arayışı sürecinde insana köklü ve sağlam bir sistem önermeleri nedeniyle önemli ve işlevseldir. Kültür aracılığı ile nesilden nesile aktarılan bu dini öğretiler, toplumlardaki davranışsal, duygusal ve bilişsel sistemlerin kurulması ve sürdürülmesi üzerinde de oldukça etkilidir. Bu açıdan bakıldığında, kadının, erkeğin karşısındaki ikincil yerinin, özellikle en yaygın dini öğretiler olarak tanımlayabileceğimiz tektanrılı (semavi) dinlerde doğal kabul edilmesi ve bu tektanrılı dinlerin geleneklerinde bu kabulün günümüzde de sürdürülüyor olması ile belirlendiği ve/veya köklendirildiği söylenebilir (3).

Kadına yönelik olumsuz algıların köklendiği dini mitlerin ve dini öğretilerin yanı sıra, kültürü oluşturan geleneklerin, göreneklerin ve değerlerin yine gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan önemli unsurlarından biri olan masalların da ilk bakışta masum görüldüğünü ancak biraz daha dikkatle incelendiklerinde yine bu ataerkil yapıdan etkilendiklerini ileri sürmek de yanlış olmayacaktır (4).

Lucy ve Ardi

İnsanın tarih sahnesine ilk çıkışı evrimsel bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde ise karşımıza bilimin sunduğu bir takım veriler çıkmaktadır. Fransız paleoantropolog Michel Brunet ve ekibinin 2001 yılında, Afrika'nın merkezinde yer alan Çad'ın kuzeyindeki Djurab Çölü'nde yaptıkları kazı esnasında buldukları kafatası fosilinin, bugüne kadar bilinen en eski hominidlerden biri olabileceği düşünülmektedir (5). Bilim dünyasında *Sahelanthropus Tchadensis* olarak bilinen bu fosile, çıkarıldığı bölgenin yerel dilinde "yaşam umudu" anlamına gelen *Toumaï* ismi verilmiştir. İnsan türünün evriminde bilinen en eski tür olan *Toumaï*'nin yaşı, 6-7 milyon yıl olarak hesaplanmıştır. Etiyopya'nın Hadar bölgesinde yapılan kazıda Amerikalı bir paleoantropolog Donald Carl Johanson, 1974 yılında bulunan ve ünlü müzik grubu Beatles'ın "Lucy in the Sky with Diamonds" isimli şarkısından esinlenilerek *Lucy* adı verilen *Australopithecus Afarensis* türüne ait yaklaşık üç milyon yaşındaki fosil kalıntıları ile başka bir antropolog ekibinin 2009 yılında Etiyopya'nın Aramis adı verilen çöl bölgesindeki kazıda buldukları ve *Ardi* ismini verdikleri *Ardipithecus Ramidus* türüne ait 4.4 milyon yaşındaki fosil kalıntılarının ise bugüne kadar yeryüzüne çıkarılan en eski dişi homininler oldukları bilinmektedir (5). *Toumaï*, *Lucy* ve *Ardi* insan fosilleri değildir; ancak, bilim insanları tarafından, anatomik olarak modern insanın evrim sürecinde izlediği çizgide ait olduğu *Homo Sapiens* türü ile aynı ortak atadan evrildikleri ileri sürülmektedir.

Altı milyon yıl öncesinden hızlı bir geçiş yaparak 40.000-50.000 yıl öncesine gelindiğinde ise, bilim insanlarının bu tarihlerde yaratıcı bir patlama yaşandığını ve davranışsal modernitenin ortaya çıktığını ileri sürdükleri görülmektedir (5). Daha da yakın tarihlere gelindiğinde, ilk küçük avcı-toplayıcı grupların ve ilk en ilkel barınakların 13.000 yıl önce ortaya çıktıkları ve hemen ardından (12.500 yıl önce) yaşanan bir buz devri ile yaşam biçiminin değiştiği ve göçlerin olduğu düşünülmektedir. İlk yerleşik köylerin belirmesi, ilk yapıların inşa edilmesi ve insanların doğayı kontrol etmeye başlaması ise 11.500 yıl önce oldu. Bundan birkaç bin yıl sonra ise (9000 yıl önce), insanların tam olarak yerleşik hayata geçtiklerine, daha geniş

köylerin kurulduğuna, hayvancılığın yapıldığına (evcilleştirme ve hayvanların et, süt ve derilerinden yararlanma), ateşin çok yönlü kullanılmaya başlanmasıyla dövme çelik yapılması gibi yeni becerilerin ve teknolojilerin geliştiğine dair kanıtlar bulunmaktadır (6).

Cinsel Dimorfizm ve Toplumsal Cinsiyet Roller

Bütün bu yukarıda belirtilen evrimsel süreç değerlendirildiğinde, kadın ve erkek cinsiyet rollerinin nasıl geliştiğini görmek ve kaynaklarını saptamak mümkün müdür?

Cinsel (seksüel) dimorfizm, bir türün iki cinsinin (dişi ve erkek) dış görünüş ve diğer özellikler açısından farklılaşması anlamına gelmektedir (7). Dişiler ve erkekler, boyut, renk, şekil, diş ve tüy gibi ikincil organlar, koku ve ses gibi özellikleri açısından farklılaşabilmektedirler. Bu farklılıklar, çeşitli hayvanlarda olduğu gibi insanlarda da bulunmaktadır. Yukarıda adı geçen hominidlerde orta düzeyde cinsel dimorfizmden bahsetmek mümkünken, özellikle Homo türünden itibaren bu farklılıkların daha da belirginleşmeye başladığı ifade edilmektedir (8). Cinsel dimorfizmin, türlerin dişi ve erkek üyelerinin eş seçme stratejilerinde ve sosyal davranışlarında etkileri bulunmaktadır (7,9). Aynı etkilerden, insan türünün cinslerinde de, yani kadın ve erkekte de bahsetmek mümkündür (8,10).

İnsan evriminde cinsel dimorfizmin ilk olarak daha da belirginleştiği

Homo türüne bakıldığında, özellikle Homo Erectus'ta, yeni uyum stratejisi ile birlikte biyolojik ve kültürel değişimlerin yaşandığı ileri sürülmektedir. Avcılığın geliştiği bu tür, ateşi ve en ilkel anlamda dili de kullanmasının yanı sıra nüfus artışı ve dağılımı yolu ile Afrika'nın ötesi Asya ve Avrupa'ya geçmiştir. Beyin hacminin de kendinden daha az gelişmiş olan türden yaklaşık iki kat arttığı ve 1000 cm³'e ulaştığı bilinmektedir. Daha bu dönemlerden başlayarak, kadınların ve erkeklerin biyolojik özellikleri doğrultusunda iş bölümü yaptıklarını söylemek yanlış olmayacaktır (5). Örneğin, kadınların daha toplayıcı rolü üstlenirken, erkeklerin

daha çok avcılık ile uğraştıkları bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sosyal yaşamda kadın ve erkek arasındaki farklılıkların, cinsel dimorfizm ile birlikte köklendiğini söylemek çok da yanlış olmaz.

Toplumsal cinsiyet rolleri, kültürlerin cinsiyetler için belirledikleri görevler ve davranış örüntüleridir (5). Evrimsel olarak çok adaptif bir şekilde belirginleşen farklılıklar, insanın soyut düşünme becerisi geliştikçe, daha karmaşık toplum yapıları ortaya çıktıkça ve dolayısıyla kültürler oluşmaya başladıkça insan zihninin ürünü olarak daha farklı bir boyuta taşınmıştır. Günümüzde varolan toplumsal cinsiyet rollerinin köklerini kabaca cinsel dimorfizmde aramak mümkün olsa bile, bu roller köklerinden oldukça uzaklaşmış ve başkalaşmıştır. Diğer bir deyişle, Oakley'in ısrarla vurguladığı gibi, cinsiyet biyolojik olarak, toplumsal cinsiyet rolleri ise toplumsal olarak belirlenmiştir (11). Evrimsel açıdan yaşamın devamı için çeşitlilik önemlidir ve benzer şekilde, sosyal davranışlardaki çeşitliliğin de yaşamsal anlamda önemli olduğu söylenebilir. Ancak, çeşitlilik ve farklılıklar, hiyerarşik bir yapı içerisinde ele alınmaya başlandığından itibaren sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunun adı "cinsiyetçilik"tir.

Modern Dünyada Kadına Yönelik Önyargılar ve Ayrımcılık

Önyargı, belirli bir gruba üye olan insanlara, sadece o gruba üye olmaları nedeniyle yönlendirilmiş olumsuz tutumdur. Ayrımcılık ise, belirli bir sosyal grubun üyeleri olmaları nedeniyle, o sosyal grubun üyelerine karşı yapılan olumsuz faaliyettir. Cinsiyetçilik, erkek egemen toplumlarda, sadece cinsiyetleri nedeniyle kadınlara yöneltilen olumsuz tutum ve davranışlar bütünü olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte, cinsiyetçilik, kadının sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanlarda erkeğe göre düşük konumlarda tutulmasını içeren bir kavramdır (12,13). Yukarıda da belirtildiği üzere, cinsiyetçilik, diğer önyargılar ve ayrımcılık davranışlarında da olduğu gibi, insan zihninin ürünüdür ve kadını erkekten farklı yapan özelliklerinin aşağılanması ve kadınların ya kötü ya da korunmaya muhtaç varlıklar olarak tanımlanmasını içermektedir.

Cinsiyetçilik kavramına ilişkin örnekler sunmak, örneklerin şaşkınlık yaratacak sayıda ve

çeşitlilikte olması nedeniyle, ne yazık ki hiç de zor değildir. Örneğin, amacının kadınlara yönelik şiddet olaylarını azaltmak olduğu iddia edilen, kadınlara özel otobüs ve/veya taksi önerilerini ve uygulamalarını, cinsiyetçilik çerçevesinde incelemek mümkündür. İlk olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin eski başkanlarından biri tarafından dilendirilen ve daha sonra 2014 yılında siyasi bir partinin İstanbul il kadın kolları tarafından tekrar gündeme getirilen "kadınlara özel otobüs projesi" uygulamaya koyul(a)mamış olsa da, geçtiğimiz günlerde Sivas ilinde özel bir girişimcinin kadınların ve ailelerin hizmetine sunduğu "pembe taksi" ile konu tekrar gündeme taşınmıştır (14,15). Daha renginden başlayarak cinsiyetçi bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirilebilecek olan bu uygulama, "korumacı cinsiyetçilik" kavramına çok yerinde bir örnektir. Kadına yönelik şiddet eylemlerinde eylemin sahibi olan ve şiddeti uygulayan kişilere yönelik önlem ve yaptırımların tartışılması gerekirken, eylemin yöneltildiği ve şiddetin mağduru olan kişilere yönelik önlem ve yaptırımların önerilmesi, şiddet eylemlerini azaltmayacağı gibi kadınları korunması gereken varlıklar olarak konumlandırılması nedeniyle de cinsiyetçiliği besleyecektir.

Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve İş Yaşamında Kadın

Kadınlar, sosyal yaşamın her alanında olduğu gibi, iş hayatında da cinsiyetçi tutum ve davranışlarla baş etmek zorunda bırakılmaktadırlar. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıpyargıların çok yaygın olması, toplumsal cinsiyetle ilişkili olmayan durumlarda bile insanların yargıları üzerinde etkili olabilmektedir. Toplum içerisinde kadınlar daha çok yumuşak, kolay ağlayan, daha çok sanat ve edebiyatla ilgilenen, ince düşünceli, dindar, dış görünümüne önem veren, konuşkan ve bağımlı olarak algılanmaktadırlar ve bu özellikler aynı zamanda "feminen" özellikler olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan, erkekler ise, saldırgan, rasyonel, daha çok matematik ve doğa bilimleri ile ilgilenen, hırslı, nesnel bakış açısına sahip, rekabetçi, lider ve bağımsız kişiler olarak algılanmaktadırlar ve bu özellikler de aynı zamanda "maskülen" özellikler olarak ifade edilmektedir. Kısacası, iş yaşamında liderlik pozisyonları için erkeklerin daha uygun ve işlevsel oldukları düşünülmektedir.

Diğer bir ifadeyle, lider pozisyonlarda görev alan kadınların ve erkeklerin performanslarında genel bir fark bulunmamasına rağmen, başarılı bir lider ya da yönetici dendiği zaman insanların zihinlerinde canlanan imaj, kadından ziyade, daha çok erkeğe atfedilen toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıpyargılarla örtüşmektedir (16,17). Ancak yapılan araştırmalar, az önce de belirtildiği gibi, liderlik konusunda kadınların daha olumsuz özellikler sergilediklerini gösteren bir cinsiyet farklılığı olmadığını (16-18) ve hatta kadınların liderlik konusunda daha da avantajlı olduklarını göstermektedir (19,20).

Söz konusu kalıpyargılar, kadınların ve erkeklerin iş yaşamındaki potansiyellerini değerlendirirken olduğu kadar, onların varolan başarılarının da yanlış bir şekilde değerlendirilmesine neden olmaktadır. Erkek çalışanların başarılarının, onların olumlu kişisel özelliklerine atfedilirken (örneğin, yetenekli ya da işin ehli oldukları düşünülürken), aynı başarıyı kadın çalışanlar gösterdiğinde bu başarının nedeni daha çok dışsal durumlara atfedilmektedir (örneğin, şanslarının yaver gittiği ya da hile yaptıkları düşünülmektedir) (21).

Toplumda paylaşılan genel yargılardan biri de, kadın ve erkek çalışanların motivasyonel yönden farklılaştıklarıdır. Kadın ve erkekler, toplumsal cinsiyet rolleri gereği, farklı sosyal roller üstlenmektedirler. Bu rollerden belki de en önemlisi ve belirgini, erkeğin çalışan ve eve ekmek getiren kişi ve kadının ise ev işleriyle ilgilenen kişi olmasıdır. Kadın, çalışıyor olsa da, ev işleri de kendisinin rolü olarak görüldüğü için günlük yaşamındaki yoğunluğu artmaktadır (21) ve kadının bu rollerin gereği olan “çifte mesai”si aynı zamanda onun sağlığını da daha olumsuz etkileyen unsurlardan biri haline gelmektedir (22). Dolayısıyla da kadınların işlerine yönelik motivasyonlarının ve işleri için ayıracakları zamanın, erkeklere kıyasla, daha az olacağına inanılmaktadır. Bu durum da, kadınların iş yaşamında en az erkekler kadar iyi olabilecekleri kanısını olumsuz etkilemektedir. Hatta çoğu zaman, bu durum, kadınların kariyerleri ya da aile kurmaları arasında bir seçim yapmak zorunda oldukları inancını beslemektedir (21) ve toplumsal olarak yüklenen bu roller nedeniyle daha en başından iş yaşamından dışlanmalarına neden olmaktadır (23).

Kadınların iş yaşamlarında karşılaştıkları ayrımcı davranışlardan biri de kazandıkları ücretlerdir. Amerika Birleşik Devletleri’nde 1881 yılında kurulan Amerikan Üniversite Kadınlar Birliği’nin (*The American of University Women - AAUW*) yaptıkları araştırma, Amerika’da tam zamanlı olarak çalışan kadınların erkeklerin aldığı ücretin yalnızca %79’unu alabildiklerini göstermiştir. Birliğin yayınladığı raporda, bu ücret eşitsizliğinin, sadece Amerika’da değil, tüm coğrafyalarda ve tüm yaş grupları ve eğitim seviyeleri için geçerli olduğunun altını çizmektedirler (24). Kısacası kadınlar, aynı işi yaptıkları ve aynı pozisyonlarda çalıştıkları erkek meslektaşlarına göre, emeklerinin karşılığında daha düşük ücretler almaktadırlar.

Kadınların iş hayatında sıkça karşılarına çıkan ve yukarıda örneklendirilen cinsiyetçi tutum ve davranışlar, bireylerin çalıştıkları örgütte karşılaşılabilecekleri işyeri stres unsurları olarak tanımlanan “örgütsel stres etmenleri”nin en önemlilerinden biridir (25). İş yerindeki cinsiyet ayrımcılığı ve cinsiyet önyargıları, kadınların sadece iş performanslarını ve kariyerlerini olumsuz etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda yaşadıkları stres nedeniyle sağlıklarının da tehlikeye girmesine sebep olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, maruz kalınan cinsiyetçilik, kadınların sosyal statülerinden çok daha fazlasını yani sağlıklarını tehlikeye atmaktadır.

Sonuç

İş yaşamında kadınlara yönelik önyargılara ve kadınların karşı karşıya kaldıkları ayrımcı davranışlara yönelik yukarıda değinilen noktalar, resmin bütününe sadece çok küçük birer parçasıdır. Gerek iş yaşamında gerekse yaşamın diğer bütün alanlarında kadının dezavantajlı yerinin kaynağının, insanın nasıl yaratıldığı sorusuna dini öğretilerin ve bilimsel verilerin sundukları yanıtlar değerlendirildiğinde, yine insan eliyle yaratılmış ataerkil yapıda olduğu görülmektedir. Adem karşısında eşitliğini savunan Lilith, Tanrı tarafından cezalandırılmış ve Lilith’in nezdinde tüm kadınlar erkeğin kaburgasından yeniden yaratılmıştır. Ardi ve Lucy’den bu yana süregelen evrim çizgimizde, çeşitliliğin zenginlik olduğu biyolojik düzende, insanın dışısının erkeğinden “farklı” özellikleri aşagılanmıştır. Evrim sürecinde doğayı kontrol edebilmeyi başarmış, dili, sanatı ve teknolojiyi yaratmış

insan türü; yine bu ürünleri sayesinde birçok zorluğu aşmış ama bir tek kadının önündeki “görünmez” engellerin üstesinden gelememiştir.

Kaynaklar

1. Vogelsang EW. “The confrontation between Lilith and Adam: The fifth round” *Journal of Analytical Psychology* 1985;30(2):149-163.
2. Yeniçeri Z, Korkmaz L, Kökdemir, D. “An existential alliance of Byronic and ‘Lilithian’ heroes” *International Conference on Knowledge and Politics in Gender and Women’s Studies*, 9-11 Ekim 2015, Ankara-Türkiye.
3. Berktaş F. “Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlık’ta ve İslamiyet’te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım” Metis Yayıncılık, İstanbul, 2014.
4. Aktari Sevgi S. “Reviving the feminine motifs in the oral tradition of ‘Little Red Riding Hood’: Angela Carter’s ‘The Werewolf’ and Tanith Lee’s ‘Wolfland’ *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2015;34:153-172.
5. Kottak CP. “Early Hominins” *İçinde: Anthropology: Appreciating Human Diversity* (14. Ed). Mc-Graw Hill, New York, 2011.
6. Diamond J. “Guns, Germs and Steel: A History of Everybody for the Last 13.000 Years” Vintage, London, 2005.
7. Rals K, Mesnick S. “Sexual Dimorphism” *İçinde: W.F.Perrin, B.G.Würsig, J.G.M.Thewissen (Der). Encyclopedia of Marine Mammals*, 1005-1011. Academic Press, San Diego, 2002.
8. Frayer DW, Wolpoff MH. “Sexual dimorphism” *Ann. Rev. Anthropol.* 1985;14:429-473.
9. Hedrick AV, Temeles EJ. “The evolution of sexual dimorphism in animals: Hypothesis and tests” *Tree* 1989;4(5):136-138.
10. Larsen CS. “Equality for the sexes in human evolution? Early hominid sexual dimorphism and implications for mating systems and social behavior” *PNAS* 2003;100:9103-9104.
11. Oakley A. “Sex, Gender and Society” Maurice Temple Smith, London, 1972.
12. Sakallı Uğurlu N. “Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması” *Türk Psikoloji Dergisi* 2002;17:47-58.
13. Sakallı Uğurlu N. “Erkeklerle İlişkin Çelişik Duygular Ölçeği’nin Türkçe’ye uyarlanması” *Türk Psikoloji Yazıları* 2008;11(21):1-11.
14. Aksu F. “Kadınlardan ‘pembe metrobüs’ eylemi” <http://www.hurriyet.com.tr/kadınlardan-pembe-metrobus-eylemi-27221463> (17/9/2014)
15. Ceylan G. “Sivas caddelerinde kadınlara özel ‘pembe taksi’ dolaşiyor” <http://www.milliyet.com.tr/sivas-caddelerinde-kadınlara-ozel-gundem-2192911/> (11/2/2016)
16. Eagly AH, Makhijani MG, Klonski BG. “Gender and the evaluations of leaders: A meta-analysis” *Psychological Bulletin* 1992;111:3-22.
17. Koenig AM, Mitchell AA, Eagly AH, Ristikari T. “Are leader stereotypes masculine? A meta-analysis of three research paradigms” *Psychological Bulletin* 2011;137(4):616-642.
18. Eagly AH, Johnson BT. “Gender and leadership style: A meta-analysis” *Psychological Bulletin* 1990;108(2):233-256.
19. Eagly AH, Carli LL. “The female leadership advantage: An evaluation of the evidence” *The Leadership Quarterly* 2003;14:807-834.
20. Paustian-Underdahl SC, Walker LS, Woehr DJ. “Gender and perceptions of leadership effectiveness: A meta-analysis of contextual moderators” *Journal of Applied Psychology* 2014;99(6):1129-1145.
21. Ellemers N, van den Heuvel H, de Gilder D, Maass A, Bonvini A. “The underrepresentation of women in science: Differential commitment or the queen bee syndrome” *British Journal of Social Psychology* 2004;43:1-24.
22. Etiler N. “Kadın çalışanların sağlığına nereden bakmalı?” *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi* 2015;56:2-5.
23. Urhan B. “Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve işçi sendikalarında izdüşümleri” *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi* 2015;56:22-29.
24. AAUW. “The Simple Truth about the Gender Pay Gap” http://www.aauw.org/files/2016/02/SimpleTruth_Spring2016.pdf
25. Hisli Şahin N. “Stres ve Stres Yönetimi” *İçinde: Ü.Sıgrı, S.Gürbüz (Der). Örgütsel Davranış*, 218-282. Beta Yayınları, İstanbul, 2013.●